

ΔΕΛΤΑ ΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Περίοδος Β'
Τεύχος 747
Παρασκευή
5 Οκτωβρίου 2001
Δρχ. 1000/ευρώ 2,93

ΑΝΤΙ

Δικαίωμα στην ειρήνη

- ΕΜΜ. ΚΡΙΑΡΑ: Μέρες Κατοχής. Καταγραφή ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΕΟΤΟΚΑ
- Η κατάλυση της αμερικανικής αυτοκρατορίας
- Το ΠΑΣΟΚ συνεδριάζει. Γιατί;
- Αριστερά και Δίδυμοι
- Το φεστιβάλ των μικρομηκάδων

ISSN 1108-9822

9 771108 982000

Περίοδος Β' • Έτος 28ο • Τεύχος 747

Παρασκευή 5 Οκτωβρίου 2001

Τιμή τεύχους: 1.000 δρχ./2,93 ευρώ

**ΑΝΤΙ - ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ**

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

Τηλ. 72.32.713-72.32.819, Fax: 72.26.107

ANTI ON-LINE: <http://www.anti.gr>

e-mail: chrparou@otenet.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Γ. Παπουτσάκης

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Κωνσταντίνος Νούλας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Παναγιώτης Τσάρας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Νεφέλη Παπουτσάκη

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΛΙΘΟΤΥΠ Α.Ε. Ιασιού 5, Περιστερί

Τηλ. 57.22.201

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:

Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη, Εξάμηνη: 13 τεύχη

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξαμ. 9.000 δρχ./26,41 ευρώ, Ετήσια 18.000 δρχ./52,82 ευρώ, Οργανισμών, Τραπεζών, κ.λπ.: 70.000 δρχ. Φοιτητική ετήσια: 16.000 δρχ./46,88 ευρώ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:

Εξαμ.: 65 ευρώ, Ετήσια: 130 ευρώ,

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:

Εξαμ. 55 δολ. ΗΠΑ, ετήσια 110 δολ. ΗΠΑ

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: 2.000 δρχ./5,86 ευρώ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία

της Αθήνας: Περιοδικό ANTI,

για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:

Κέντρο του βιβλίου - Α. Πουλουκτσή και Σία Ε.Ε.

Λασσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. (031) 237. 463

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ .....

- **ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:** Δικαίωμα στην Ειρήνη 4
- Κώστας Κουφογιώργος: Γελοιογραφία 5
- **ΑΝΤΗΝΩΡ:** Γιατί κανένας πόλεμος... 6
- **ΑΝΤΙ-ΘΕΣΕΙΣ** 8
- E-mail: Από τον Απόστολο Διαμαντή 12
- Μάνος Στεφανίδης: Ένας προαναγγελθείς «θρίαμβος» 13
- Χρ. Νησιώτης: Όταν σπαράσσεται η αριστερά 14
- Χ.Λ. Καράογλου: Στο περιθώριο των εαρινών φοιτητικών κινητοποιήσεων 16
- Στ. Καφαντάρης: Τρομοκρατία: καλή η χειρουργική αλλά προτιμότερη η πρόληψη 18
- Μάνος Στεφανίδης: Civitas Dei 19
- Δημήτρης Σκούφης: Καθώς ο Νοστράδαμος έγινε είδηση... 20
- Πάρης Μπουρλάκης: Η κατάλυση της αμερικανικής αυτοκρατορίας 22
- **ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΚΗΝΗ:** Τα νέα διεθνή δεδομένα και η Ευρώπη 27
- Πλάμεν Τόντσεφ: Οι κερδισμένοι της κρίσης 28
- Τάκης Διαμαντής: Π.Γ.Δ.Μ. - Ο αντίκτυπος των τρομοκρατικών επιθέσεων 30
- Σωτήρης Ντάλης: Ο πόλεμος του Περσικού Κόλπου: 11 χρόνια μετά 32
- Εμμ. Κριαράς: Όσα έζησα στο Χαϊδάρι. Καταγράφει Γ. Θεοδοκάς 33
- **ΕΠΙΣΗΜΑΙΝΟΥΜΕ** 40
- Γρηγόρης Ιωαννίδης: Αναφορά στον Βασίλη Ζιώγα 44
- Δημήτρης Χαρίτος: 24" Φεστιβάλ Ταινιών Μικρού Μήκους Δράμας 48
- Μάνος Στεφανίδης: Οι GILBERT και GEORGE στο «Εργοστάσιο» 51
- Εύα Βαμβούκου: Ο Mahler και ο μεταγενέστερος ρομαντισμός 52
- Ειρήνη Μουντράκη: Τέχνη στο δρόμο 55
- Βασίλης Μαζωμένος: God Bless... Cinema 56
- Νίκος Γουλανδρής: Ο Σολωμός και ο «υπόκοσμος» 57
- **ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ** 62
- **ΒΙΒΛΙΟ** 64

Εμμανουήλ Κριαράς

Όσα έζησα στο Χαϊδάρι

Καταγράφει Γ. Θεοτοκάς (17.10.1946)

Αφιερώνεται στην κυρία Λιλή Αλιβιζάτου, θεματοφύλακα των καταλοίπων αιμνήστου αδελφού, του Γιώργου Θεοτοκά

Θυμόμωνα βέβαια πάντοτε ότι ο φίλος μου εκλεκτός λόγιος και εξαίρετος λογοτέχνης Γιώργος Θεοτοκάς (1905-1966), όταν λίγο μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (το 1946) συναντηθήκαμε στο Παρίσι, καθώς ετοιμαζόταν να γράψει μυθιστόρημα για την περίοδο της Κατοχής, μου ζήτησε να του διηγηθώ βιώματά μου από το στρατόπεδο του Χαϊδαριού, όπου είχα κρατηθεί από τους Γερμανούς επί τέσσερις μήνες (από το Μάιο έως το Σεπτέμβριο του 1944). Πρόθυμα δέχτηκα να συναντηθούμε σε παρισινό κέντρο· εκεί του διηγήθηκα όσα είχα ζήσει στο Χαϊδάρι. Κατά κάποιον τρόπο υπαγόρευα και εκείνος με δεξιότητα κατέγραφε με βραχυλογικό τρόπο όσα άκουε από μένα.

Καθόλου δε φανταζόμωνα ότι το κείμενο αυτό θα σωζόταν στο αρχείο που άφησε ο Θεοτοκάς με τον πρόωρο θάνατό του το 1966. Γι' αυτό και δοκίμασα δικαιολογημένη έκπληξη όταν η αδελφή του, αγαπητή φίλη, αξιότιμη κυρία Λιλή Αλιβιζάτου, στοργική απέναντι στα κατάλοιπα του αδελφού της, μου ανακοίνωσε με επιστολή της, πριν από λίγους μήνες, ότι βρήκε κείμενό μου αναφερόμενο στη σύλληψή μου από τους Γερμανούς και την κράτησή μου στο Χαϊδάρι. Είχε μάλιστα την καλοσύνη να μου το στείλει με τη σκέψη ότι το κείμενο αυτό θα άξιζε να δει το φως της δημοσιότητας. Το κείμενο διασώζει το όνομά μου, γραμμένο από το χέρι του Θεοτοκά, καθώς και την ημερομηνία της συνάντησης, που εγώ δεν την είχα κρατήσει. Ήταν η 17η Οκτωβρίου 1946. Ευχαρίστησα την κυρία Αλιβιζάτου για το ενδιαφέρον και την ευγενική της χειρονομία και της δήλωσα ότι είχα την πρόθεση να δημοσιεύσω το κείμενο – που βέβαια παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως μαρτύριο μιας βάρβαρης συμπεριφοράς. Συναισθάνομαι μάλιστα την υποχρέωσή μου – της έγγραφα – να αφιερώσω σ' εκείνην το σχετικό δημοσίευμα, γεγονός που το δέχτηκε, νομίζω, με ευχαρίστηση. Έτσι μπορώ σήμερα να δώσω στη δημοσιότητα το βραχυγραφημένο αυτό κείμενό μου προσφέροντας στην έρευνα της πρόσφατης ιστορίας του τόπου μας ένα τεκμήριο που παρουσιάζει μια πτυχή τραγικής περιπέτειας του ελληνισμού σε μια μαύρη πολεμική περίοδο.

Δημοσιεύοντας το κείμενο αυτό θέλησα, όπως είχα βέβαια υποχρέωση, να διατηρήσω αυτούσια τη συντομευμένη διήγησή μου όπως την κατέγραψε ο Γιώργος Θεοτοκάς για να διατηρηθεί η απόλυτη γνησιότητα του κειμένου.

Είμαι βέβαιος ότι κάθε αντιστασιακός της εποχής

εκείνης οποιασδήποτε πολιτικής απόχρωσης ήταν αποφασισμένος με όποιες δυνάμεις διέθετε να βοηθήσει τον αντιστασιακό αγώνα κατά του κατακτητή για την απελευθέρωση του τόπου μας. Ορισμένοι από μας συνειδητοποιήσαμε την ανάγκη μιας κρατικής και κοινωνικής ανόρθωσης μετά μάλιστα μια δύσκολη δεκαετία, τη δεκαετία 1930-40, που ήταν εκείνη της δικής μας γενιάς. Ήμασταν ήδη μέλη του τότε σοσιαλιστικού κόμματος ΕΛΔ και της οργάνωσης του ΕΑΜ. Ως μέλη μάλιστα της ΕΛΔ ανήκαμε σε ομάδα πνευματικών ανθρώπων με επικεφαλής τον αιμνήστο φίλο μου αρχαιολόγο Γιάννη Μηλιάδη (1895-1975). Συνερχόμαστε κατά καιρούς εδώ και εκεί και συζητούσαμε και πολιτικά θέματα, αλλά και συναφή μ' αυτά πνευματικά προβλήματα (οργάνωση της εκπαίδευσης, σχολική και γενικότερη γλώσσα, απλούστευση της ορθογραφίας της νέας ελληνικής). Αντιμετωπίζαμε ποικίλα θέματα αλλαγών και μεταρρυθμίσεων. Η ομάδα είχε –φανερό είναι– καθαρά πνευματικό έργο. Μια άλλη ομάδα του κόμματός μας, που την αποτελούσαν ανώτατα υπαλληλικά στελέχη διάφορων υπουργείων, συζητούσε θέματα εκδηλότερα αντιστασιακής τακτικής και πορείας. Πρόκειται για την ομάδα που πιάστηκε από τους Γερμανούς το Μάιο του 1944 καθώς συνεδρίαζε μαζί μου σε πανσιόν όπου έμενα τότε (οδός Σκουφά 48).

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι το χειρόγραφο του Θεοτοκά, που κατέχω φωτοτυπημένο αντίγραφό του, είναι γραμμένο με καθαρώς ατονικό σύστημα. Μας πιστοποιεί το γεγονός ότι ο Θεοτοκάς πίστευε στην απόλυτα απλουστευτική άποψη στο θέμα του τονισμού της νέας ελληνικής γλώσσας. Έχω διαπιστώσει ότι και σε άλλα κείμενα-κατάλοιπά του ο Θεοτοκάς εφάρμοζε το ατονικό σύστημα έως τη στιγμή που ήταν υποχρεωμένος να τα παραδίδει τονισμένα στο τυπογραφείο. Νομίζω ότι η πληροφορία διατρανώνει τις μεταρρυθμιστικές στα πνευματικά μας πράγματα αντιλήψεις του αιμνήστου λογίου και λογοτέχνη. Νομίζω ακόμη ότι αξίζει να υπογραμμιστεί το γεγονός καθώς μαρτυράει απόψεις του Θεοτοκά πριν από μια ολόκληρη πεντηκονταετία – αντιλήψεις τις οποίες δυσκολεύονται να δεχτούν ακόμη και σήμερα ορισμένοι φιλόλογοι και λογοτέχνες μας – πολλοί απ' αυτούς εξαιτίας της δύναμης μόνο της συνήθειας, που δεν μπορούν ή δε θέλουν να την υπερνικήσουν.

Ε. Κρ.

Η καταγραφή του Γιώργου Θεοτοκά

Παρίσι, 17 Οκτωβρίου 1946
Μαν. Κριαράς

1. Συνεδρίαση τομέα δημ. υπαλλήλων της ΕΛΔ – Γραφείο του τομέα = 8 μέλη – Κατ' αρχήν εβδομαδιαία συνεδρίαση.

Σκάλα:

1. Ομάδα
2. Τμήμα (το αποτελούσαν οι γραμματείς των ομάδων).
3. Τομέας (οι γραμματείς των τμημάτων).
4. Όμιλος (οι γραμματείς των τομέων): Όμιλος δημ. υπαλλήλων – Όμιλος επαγγελματιών – Όμιλος εργατών κλπ.
5. Περιφερειακή Επιτροπή πόλης (γραμματείς ομίλων).
6. Κεντρική Επιτροπή –

Καταγγελία σπιτονοικοκυράς που ήθελε να απαλλαγεί των ενοικιαστών λόγω ενοικιοστασίου.

Συγκέντρωση 11 π.μ. (αργία – Πεντηκοστή) ως 1.30 μ.μ. Μετάδοση ειδήσεων, κριτική της καταστάσεως, διανομή δελτίων. Ζητήματα οργανωτικά, επεκτάσεις κλπ. Ζητήματα διαφωτισμού.

(Σε κάθε ομάδα κατανομή εργασίας: διαφωτισμός, είσπραξη συνδρομών, διανομή δελτίων κλπ.)

Η σπιτονοικοκυρά, που απεδείχθη εκ των υστέρων ότι ήταν πράκτωρ των S.S., τηλεφώνησε. Μάντευσε κάτι τη μέρα εκείνη, δεν ήξερε από πριν.

Τέλος της συνεδρίασης. Σιγή λεπτού για την εκτέλεση ενός συναγωνιστή. Ετοιμαζόμασταν να φύγουμε. Άκουσα κάποιο θόρυβο στο διάδρομο (είταν pensión κι η συνεδρίαση σε κρεβατοκάμαρα). Απότομα ανοίγει η πόρτα και εμφανίζονται 4-5 S.S. με αυτόματα και 2 διερμηνείς.

– Ψηλά τα χέρια! Τι κάνετε εδώ; Είστε αξιωματικοί του ΕΛΑΣ -

– Αρνούμεθα. Συνάντηση φιλική.

– Πού 'ναι τα όπλα;

– Δεν υπάρχουν.

Μας γύρισαν στον τοίχο με υψωμένα τα χέρια και άρχισαν να ψάχνουν για όπλα.

Η γυναίκα μου διαμαρτύρεται γερμανικά. Χαστούκι.

Με φώναξαν στο διάδρομο και με ρωτούσαν – Δικαιολογία της συναντήσεως.

Εντωμεταξύ ένας κατάπτε ένα τσιγαρόχαρτο που είχε γραμμένη την ημερ. διάταξη της συνεδρίασης.

Ένας άλλος είχε στην τσέπη του ένα έντυπο – Κατεβαίνοντας τη σκάλα όλοι μαζί, το πέταξε πίσω απ' τη σκάλα.

Στο δρόμο αυτοκίνητο κλειστό των S.S. Μπήκαμε στ' αυτοκίνητο. Εκείνος που είχε καταπιεί το χαρτί – κρίση (δάκρια, βήχας, πόνοι στο στήθος). – Ο Γερμ. του λέει: Φοβάσαι. Εκείνος μάς λέει ελληνικά: Κατάπια το χαρτί. [Οι τελευταίες λέξεις αρχίζοντας από το εκείνος σβησμένες στο χειρόγραφο του Θεοτοκά].

Οδός Μέρλιν – Μας περνούν από ένα διάδρομο. – Μας αναγκάζουν να σταθούμε γύρω-γύρω στον τοίχο με ψηλά τα χέρια, στραμμένοι [sic] στον τοίχο, με φωνές άγριες, εκφοβιστικές – Μας παίρνουν από εκεί, μας πηγαίνουν αλλού, στην

ίδια στάση. 5-10 λεπτά. Μας μεταφέρουν σε μια πολύ μεγάλη αίθουσα όπου μας έβαλαν και καθήσαμε σε πολυθρόνες. Υπήρχαν και μερικά τραπέζια όπου καθόντανε οι Γερμανοί χωρίς να κάνουν τίποτα. Σε απόσταση η μια πολυθρόνα από την άλλη. Μας απαγορεύουν κάθε συνομιλία. Ο ένας Γερμανός είχε ένα βούρδουλα που τον χτυπούσε προκλητικά στο τραπέζι χωρίς τάχα να ενδιαφέρεται για μας και χαριεντιζόταν με τον άλλον. Αρχίσαμε να σκεπτόμαστε.

Ένας γερμανομαθής ρώτησε τους Γερμανούς για νερό και για τουαλέτα. Τότε ένας επωφελούμενος απ' τη σύντομη συζήτηση λέει εις επήκοον όλων: Είμαστε μαζεμένοι για λάδι (αυτό για να τ' ακούσουν μόνο οι κρατούμενοι και να το χρησιμοποιήσουν ως δικαιολογία). Ο δικηγόρος που είταν μαζί να θεωρηθεί ότι εκλήθη για τις νομικές διατυπώσεις. – Νέα σιωπή. Περνούν δύο ώρες. Κατά τις 4 μ.μ. άρχισαν τα γραφεία να λειτουργούν.

Έρχεται ένας Γ[ερμανός]. Ζητά τον ιδιοκτήτη του σπιτιού όπου η συνεδρίαση. Πηγαίνω εγώ στο ανακριτικό γραφείο, όπου βρίσκομαι ενώπιον του επικεφαλής του αποσπάσματος που μας συνέλαβε.

– Γιατί είχατε μαζευτεί;

– Είμαστε δημ. υπάλληλοι. Μαζευτήκαμε για να φροντίσουμε να μεταφέρουμε λάδι απ' την Πελοπόννησο.

– Ψέματα! Είστε αξιωματικοί του ΕΛΑΣ κλπ.

Συζήτηση.

Φτάνει ένας διερμηνέας – μιλά με ευγένεια: Είστε διανοούμενος, να πείτε την αλήθεια – Μη φοβάστε.

– Εγώ επιμένω.

Με βγάζουν έξω στο διάδρομο, στο βάθος – με τα νάτα εστραμένα [sic] προς την πόρτα του γραφείου. Έναν έναν καλούν όλους τους άλλους. Ένα-δυο άλλους τους έδειραν.

Στο μεταξύ νέα έρευνα στο σπίτι, όπου βρήκαν κάτω απ' τη σκάλα το έντυπο. Έφεραν και διάφορα άλλα χαρτιά χωρίς σημασία.

Με ξαναφωνάζουν και μου το δείχνουν.

– Τι είναι αυτό;

– Πρώτη φορά το βλέπω.

– Πώς είναι δυνατό αφού το είχατε και το συζητούσατε;

Εγώ επέμεινα. Μου δίνει ένα μπάτσο. – Πίσω στο διάδρομο. Σε λίγη ώρα έρχεται ο διερμηνέας: Βλέπετε με το να μη λέτε την αλήθεια τι γίνεται.

Αργότερα μας φώναξαν όλους μαζί και κατέστρωσαν τα φύλλα πορείας – μεταφορά στη φυλακή – Κατόπιν μας κατέβασαν στα μπουντρούμια. Όλοι μαζί σ' ένα μικρό κελί, υπήρχαν δύο καρέκλες – Παράθυρο υπογείου φραγμένο με ξύλο – με εσωτερική αυλή. Συζήτηση διά μακρών για την αρχαία προφορά: λευκή νύχτα, γιατί δεν μπορούσε κανείς να ξαπλώσει. Εκ περιτροπής στις 2 καρέκλες.

Κατά τις 9 π.μ. ανοίγουν οι πόρτες και μπαίνουν διάφοροι κρατούμενοι του Χαϊδαριού που τους έφεραν για να ανακριθούν. Πλήθος μες στο κελί. Αρχισαν να μιλούν για το Χαϊδάρι. Μεταξύ αυτών και ένας χαφιές των S.S. κρατούμενος ποιος ξέρει για ποιο παράπτωμα. Ελέγετο ότι είχε χρη-

σιμοποιηθεί και ως βοηθός απαγχονισμών. Φυσικά κανείς δεν του είχε εμπιστοσύνη. Το μεσημέρι φαί – ζουμί και ψωμί. Όλοι μαζί από κοινού από το καζανάκι. Το απόγευμα άρχισαν να καλούν για ανάκριση και να αδειάζει πάλι το κελί. Πήραν κι από μας 2-3, που τους πήγαν σε άλλο κελί. Αργά ήρθε ένας αξιωματικός που έκαμε κάποιο ξεχώρισμα των κρατουμένων. – Έγιναν σειρές στο διάδρομο. Εμείς ξαναμπήκαμε στο κελί 5 από μας. - Πιο αργά μαζί με άλλους με επιβίβασαν σε αυτοκίνητο φορητό, κοινό καμIONI – καθισμένοι κάτω στις τέσσερις γωνιές Γερμ. φρουροί.

2. Βράδι φτάνουμε στο Χαϊδάρι. Η κατεύθυνση του αυτοκινήτου ήταν προς το κρατητήριο, όπου είχε μεταβληθεί σε απομόνωση. – Οι παλαιοί συμβουλεύουν να κατεβούμε ταχύτατα. Πρέπει να τρέχεις. Σχηματίζουμε μια γραμμή, καμιά 50αριά.

Φτάνει ο διοικητής Fischer με χαρτιά. Φωνάζει ονόματα. Όποιος ακούει το όνομά του πρέπει να μπαίνει αμέσως στο κρατητήριο. Μεταγενεστέρως στην πόρτα στεκόντανε φρουροί με βούρδουλα από δέρμα στριμένο [sic] που έδερναν τους εισερχομένους τιμής ένεκεν. Είταν αρκετοί είδος φρουροί, έπρεπε να τρέξεις για ν' αρπάξεις όσο το δυνατό λιγότερες. Χτυπούσαν κυρίως στο κεφάλι.

Κρατητήριο: δεξιά κι αριστερά τα κελιά - απομονωτήρια. Στο βάθος του διαδρόμου υπήρχαν μεγαλύτερες αίθουσες εκ των οποίων η μια ήταν θάλαμος κρατουμένων κι η άλλη θάλαμος υποδοχής των νεοερχομένων. Μας οδήγησαν εκεί. Θάλαμοι τελείως άδειοι. Έρχεται ο Αντρέας με πολιτικά (προϊστάμενος της απομόνωσης). Παχύς, φαλακρός, 45 χρόνων. Με κακεντρέχεια.

– Μην τρώτε ό,τι έχετε γιατί δεν ξέρετε τι σας επιφυλάσσει η μοίρα και πού θα πάτε αύριο. –

Κοιμηθήκαμε στο τσιμέντο, όπως μπορούσαμε – 30-50 πρόσωπα.

Το πρωί έρχονται Γερμανοί που μας αναγκάζουν να παραδώσουμε ό,τι έχουμε – ψάχναν τα παπούτσια. Ούτε μολύβι ούτε χαρτί ούτε γραβάτα ούτε ρολόι ή δαχτυλίδι – μόνο ένα μαντήλι. Τα βάζαν σε σακουλάκια με τ' όνομα.

Κατόπι περνά ο κουρέας και κουρεύει.

Περνά ο γιατρός (όλοι κρατούμενοι).

Κατόπι έρχεται άλλος Γερμανός και φωνάζει ονόματα και ορίζει το θάλαμο όπου θα πάει ο καθένας. Άλλοι θα μείνουν στα κελιά απομονώσεως, άλλοι στο θάλαμο απομονώσεως, άλλοι στο στρατόπεδο.

Έμεινα μόνος στο θάλαμο απομονώσεως με 50 αγνώστους – Οι άλλοι φίλοι μου πήγαν σε άλλους θαλάμους απομονώσεως (στο επάνω πάτωμα).

Ο θάλαμος απομονώσεως έχει χαρακτήρα – με κρεββάτια στρατιωτικά με ξύλο – σαν πατάκια – κοινά κρεββάτια για πολλούς – χωρίς κουβέρτες -. Πρώτη πληροφορία μόλις έφτασα: ότι απ' αυτό το θάλαμο προ 5 λεπτών πήραν 7 για εκτέλεση – τους βρήκα όλους σαν το κερί – Είχε φωνάξει τα ονόματα ο διοικητής – Ψηλά παράθυρα με σίδερα.

Έμεινα 3 μέρες. Ο θάλαμος άνοιγε το πρωί, μεσημέρι και βράδι για 15 λεπτά: πρόγευμα, καθαριότης κλπ. Αγγαρεία δεν υπήρχε, ούτε έξοδος, εκτός αν σ' έβγαζαν στον περίβολο (περίπου μια φορά την εβδομάδα) για να γίνει τροχάδην. Πότε πότε βουρδουλιές. Έπρεπε να μη γίνεται θόρυβος. Το

Μέρες Κατοχής (φωτ. Βούλας Παπαϊωάννου).

κάπνισμα απαγορευότανε.

Συνωστισμός – αδύνατο να ξαπλώσεις εντελώς. Κοιμήθηκα στο πλάι, κολλημένος απάνω στους άλλους. Συνέπεσε ο διπλανός μου να 'χει κουβέρτα που με σκέπασε κι εμένα.

Αυτή ήταν η ελαφριά απομόνωση. Τα κελιά ήταν η βαριά. – Κάθε βράδι ερχόταν η νέα φουρνιά. Την επομένη ήρθε άλλος ένας από τη συντροφιά μου. Με πληροφορεί ότι αναγκάστηκε να ομολογήσει ότι είμαστε στην ΕΛΔ. Επίσης ομολόγησε ότι αυτός έριξε το χαρτί.

Την άλλη μέρα έρχεται ένας ανακριτής στο Χαϊδάρι. Επέμβαση ενός συμφοιτητή μου Γερμανού, καθηγητή Πανεπιστημίου – είχε εμπιστευτική θέση κοντά στο στρατηγό της αεροπορίας, βυζαντινολόγος στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας. Ίσως σ' αυτήν και σ' άλλες επεμβάσεις οφείλεται ότι ήρθε ο ανακριτής στο Χαϊδάρι. Κανονικά το πρωί μεταφέρονται οι υπό κράτησιν στην οδό Μέρλιν.

Έρθε ο ανακριτής στο θάλαμο και με πήρε σ' ένα γραφείο, συνοδευόμενος από Έλληνα διερμηνέα. Ανάκριση.

– Τί είταν η συνεδρίαση;

– Ελδική συγκέντρωση.

– Τι είναι η ΕΛΔ;

Παρουσιάζω την ΕΛΔ υπό την πλέον ήπια μορφή.

– Αντιρρήσεις. Μάθημα περί του ρόλου των διανοουμένων.

Ο βούρδουλας δίπλα στον ανακριτή. Δε με κακομεταχειρίστηκε. Με άφησε με ύφος βίαιο. Έγινε η κατάθεση και την υπογράφη.

Μερικοί από τους συντρόφους μου δεν είχαν προειδοποιημένοι. Εξακολούθησαν να λένε για τα λάδια και έφαγαν ξύλο κατόπιν στις ανακρίσεις.

– Ποιος σε εμπήσε στην ΕΛΔ;

Είπα το όνομα ενός που είταν ήδη στο βουνό.

– Ποιος είναι ο αρχηγός του κόμματος;

- Ψεύτικο όνομα (εν συνεννοήσει με τον άλλο που ήταν στον ίδιο θάλαμο) - Το άλλο πρωί όλη η παρέα μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο.

3. Αριθμός κρατουμένων 600-700. Κυρίως δύο μπλοκ εν χρήσει για τους άντρες, εκτός από την απομόνωση. Ένα μπλοκ για τις γυναίκες – εντελώς αποκλεισμένο με συρματοπλεγμά. Αγγαρεία επί τόπου οι γυναίκες: καθαρισμός τροφίμων κλπ.

Υπήρχαν εποχές που ερχότανε στο Χαϊδάρι πλήθος: οι μεταφερόμενοι στη Γερμανία στιβαζόντανε σα σαρδέλες.

Επικεφαλής ο στρατοπεδάρχης μ' ένα ή δύο βοηθούς (όλοι αυτοί γερμανομαθείς). Φιλόλογος σπουδασμένος στη Γερμανία 35 χρονών. Καλό παιδί που προσπαθούσε να βοηθήσει. Αυτός φοβότανε. Ο θρύλος του Ναπολέοντα Σουκατζίδη.

Εύπνημα πολύ πρωί. Μόλις σηκωνότανε κανείς είχε να διπλώσει τις κουβέρτες του (κρεββάτια δεν υπήρχαν, οι κουβέρτες του στρατοπέδου). Πλύσιμο. Κατόπιν πρόγευμα έξω απ' το μπλοκ. Ένα πιάτο φαί (μακαρόνια ή όσπρια και ψωμί για όλη τη μέρα). Στην απομόνωση το φαί πολύ λιγότερο, μισή ποσότητα. Γυρίζεις με το πιάτο σου στο θάλαμο όπου τρως. Κατόπι το πρωινό προσκλητήριο. Σφύριζε ο στρατοπεδάρχης.

Όλοι οι κρατούμενοι μαζεύονται κατά πεντάδες και κατά μπλοκ. Συχνά παρατάσσονταν χωριστά οι των διαφόρων αγγαρειών (Φαλήρου, Σκαραμαγκά κλπ.). Επίσης τα συνεργεία (χτίστες, μαραγκοί, κουρείς κλπ.). Επικεφαλής της κάθε ομάδας ένας προϊστάμενος, που μετρούσε τους άντρες και έδινε τον αριθμό των παρόντων.

Παρατάσσονταν χωριστά οι Γερμανοί, που τους επιθεωρούσε ο διοικητής. Ο στρατοπεδάρχης έκανε την άθροιση των παρόντων και ανέφερε στο διοικητή, που ερχότανε με τα δυο-τρία λυκόσκυλα. Εμφανιζόταν στην άκρη. Όφειλαν όλοι να βγάλουν το καπέλο τους. Δεν επιτρεπότανε να περάσεις εμπρός από φύλακα με το καπέλο στο κεφάλι. Επιθεωρούσε πρώτα τους Γερμανούς και κατόπιν ερχότανε σ' εμάς. Πάντα κρατούσε χαρτιά. Αφού διαπιστωνότανε ότι όλοι είχαν παρόντες, καλούσε ονόματα. Υποχρεωμένος να φωνάξεις παρών και να τρέξεις. Δεν ήξερες τι σήμαινε αυτό. – Εσείς σταθείτε εδώ. – Εσείς εκεί. Δημιουργόντανε μερικές σειρές. Η μια ομάδα απολύσεις, η άλλη εκτελέσεις, η άλλη μεταφορά σε άλλη φυλακή ή ανάκριση στη Μέρλιν. Η διαίσθηση του πλήθους. Όταν φώναζαν τα ονόματα άκουες λ.χ. «απόλυση, απόλυση». – Όταν το στρατόπεδο δισθανότανε εκτέλεση μονγκαμάρα. – Οι στρογγυλοί αριθμοί ήταν εκτελέσεις. – Πολλές φορές γινότανε σύγχυση.

Την ώρα εκείνη ερχότανε διάφορα αυτοκίνητα υπηρεσίας, λ.χ. καμιόνια για να παραλάβουν τις αγγαρείες. Υπήρχε κι ένα καμιόνι με πανί που σήμαινε εκτελέσεις. Μερικοί το έβλεπαν από μακριά και ειδοποιούσαν.

Η διαταγή να προχωρήσουν προς το διοικητήριο σήμαινε παραλαβή πραγμάτων και απόλυση (αυτοί ήταν συνήθως ελάχιστοι: 1,2,3). Η διαταγή να προχωρήσουν προς την απομόνωση σήμαινε εκτέλεση ή μεταφορά σε άλλη φυλακή ή ανάκριση.

Οι μελλοθάνατοι εμπρός στην απομόνωση σχημάτιζαν μια γραμμή. Διαταγή να γδυθούν κρατώντας μόνο εσώρουχα.

Έβγαζαν τα παπούτσια. Κατόπιν τρέχοντας ανέβαιναν στ' αυτοκίνητα για να ξαπλώσουν κάτω για τον κίνδυνο αποδράσεως. Τραγούδι.

Μια φορά ένας μελλοθάνατος φώναζε αποχαιρετώντας τους φίλους του, χωρίς να φαίνεται μες από τ' αυτοκίνητο, καθώς περνούσε κάτω από τα παράθυρα. Φωνάζαμε κι εμείς.

4. Αγγαρεία εξωτερική – πολύ επιθυμητή, κυρίως το Φάληρο γιατί παρείχε ευκαιρίες επαφής με τις οικογένειες. Το Φάληρο ήθελε περίπου 100, ήθελαν όλοι να πάνε. Ο προϊστάμενος διάλεγε. Εδώ υπήρχε περιθώριο για εύνοια. Δουλειές εργατικές του αερολιμένος. Γεμίζαμε καμιόνια με χώμα ή με πέτρες. Βγάζαμε βράχους από τη θάλασσα – εκβραχισμός. Καθαρίζαμε τα φύκια. Ανοίγαμε ορύγματα, ισοπεδώναμε έδαφος. Επικεφαλής ένας κοινός στρατιώτης που μπορούσε να 'ναι και καλός. Το μεσημέρι βγαίναμε από τον περίβολο του αερολιμένα και πηγαίναμε σ' ένα σπιτάκι για το συσσίτιο. Εκεί συνάντηση με οικογένειες.

Ουσιαστικά έμεναν λίγοι στο Χαϊδάρι. Μερικοί φρόντιζαν τον κήπο –μαγειρείο – χτίστες. Κατ' αρχήν κανείς δεν έμενε άεργος εκτός από τους σοβαρά αρρώστους.

Το βράδι είσοδος στο Χαϊδάρι. Καταμέτρηση. Αναγκαστικό τραγούδι όταν βγαίνεις ή μπαίνεις απ' το Χαϊδάρι. Βουβή παρέλαση δεν επιτρέπεται. Περνώντας απ' το μνημείο του Αγν. Στρ. Εθνικός Ύμνος. Βγάζαμε το καπέλο – Οι Γερμ. δε δίνουν πολλή σημασία.

Μαρτύριο στην επιστροφή, γιατί άλλος κρατά τσιγάρα, άλλος τρόφιμα ή εφημερίδα κλπ. Κατ' αρχήν δεν έψαχναν, εκτός αν είχαν υποψίες (κατόπιν τηλεφωνήματος απ' το Φάληρο), λ.χ. μπορεί να γινότανε έρευνα επί όλων –σπάνια περίπτωση. Η έρευνα επί ενός – συνέπειες: ξύλο και απομόνωση. Η ποινή ολόκληρου συνεργείου: το φιδάκι.

Δείπνο. Κατόπιν μια ώρα περίπατου και συνομιλίας. Κατόπι σφυρίχτρα και θάλαμος. Κλειστά παράθυρα (είταν ακόμη μέρα).

Το φιδάκι. Παράταξη κατά άνδρα και τροχάδη μερικά λεπτά. Κατόπι πέσετε κάτω και βαδίζετε με τους αγκώνες τελείως ξαπλωμένοι (δεν έχεις δικαίωμα να χρησιμοποιήσεις τα γόνατα). Αυτό 5 λεπτά. Κατόπιν πάλι τροχάδη 5 λεπτά. Κατόπιν πάλι με τους αγκώνες 5 λεπτά. Ο φρουρός στέκει αποπάνω και χτυπά με το βούρδουλα. Μισή ή και μια ώρα. Επέστρεφαν ράκη. Οι άλλοι άρχιζαν εντριβές να τους συνεφέρουν κλπ.

Κόβατς. – 20 χρονώ. Φυσιογνωμία εκφυλισμένη. Αδύνατος, λίγο καμπούρης, το χέρι του σαν κουλλό. Μάλλον κοντός. Δεν τολμούσε να τον βλέπεις πολλή ώρα. Χωρικός Ούγγρος. Κλασικός σαδιστής.

– Όταν περνούσε ο Γερμανός έπρεπε να σηκωθείς.

ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΓΙΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗ

Καθώς κατέβαινε τ' αυτοκίνητο απ' την απομόνωση, βγήκαμε εμείς στα παράθυρα από ένα θάλαμο μικρό στο επάνω πάτωμα. – Του φωνάζαμε χωρίς να τον βλέπουμε «Στο καλό, Νίκο!» Ακούσαμε το τραγούδι μες απ' το σκεπασμένο καμιόνι. Σ' εκείνο το μικρό θάλαμο βρισκόντανε άνθρωποι που τους συνέδεε κάποιος ιδιαίτερος δεσμός. Όταν έφυγε τ' αυτοκίνητο, όλοι άρχισαν να κλαίνε. Ο Νίκος ήταν γιατρός,

πολύ αγαπητός. Η λεβεντιά του, το τραγούδι του κάτω από ραγδαία βροχή, όταν γυρνούσαμε από την αγγαρεία του Φαλήρου.

– Στο προσκλητήριο καθώς εκαλείτο ο καθένας και μαζευόταν ένας όμιλος, τους έλεγαν: Πηγαίνετε να φέρετε τα πράγματά σας. Αυτό σήμαινε θάνατο ή απόλυση. – Ο Νίκος κατάλαβε πως είταν στον κακό κατάλογο. Φίλησε το στρατοπεδάρχη και του 'δωσε κι ένα φιλί για την οικογένειά του.

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ

6. Καλοκαίρι 44. Έφταναν καμιόνια φορτωμένα κόσμο ασφυκτικά. – Τους φύλαγαν Γερμανοί στις γωνιές. Προηγούμενως η υπηρεσία είχε φροντίσει να βρει γερμανομαθείς κρατουμένους που έκαναν την καταγραφή των Εβραίων. Μεταξύ αυτών είμουν κι εγώ. Είχαμε συγκεντρωθεί έξω απ' την απομόνωση και περιμέναμε τ' αυτοκίνητα. Μαζί περιμέναμε και διάφοροι δεσμοφύλακες του Χαΐδαριού – μεταξύ τους κι ο Κόβας.

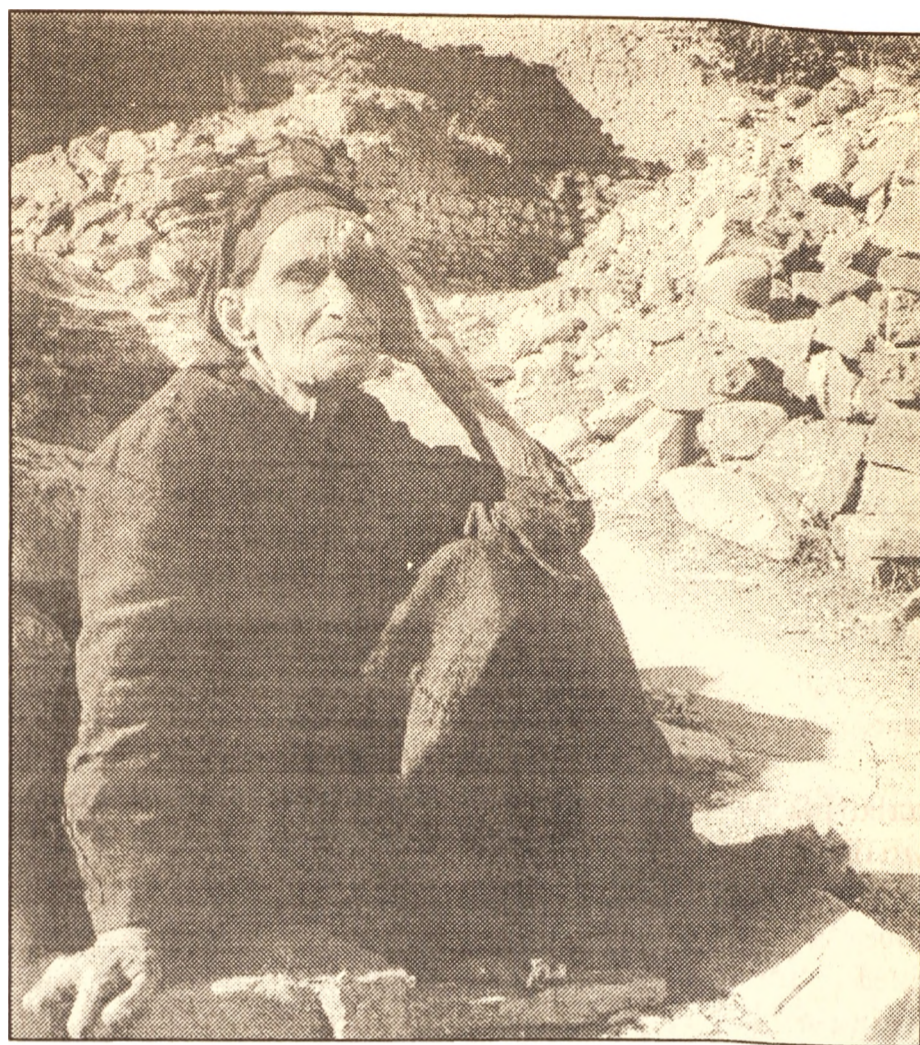
Φτάνει το πρώτο καμιόνι. Άνθρωποι κατατρομαγμένοι – σε οικτρή κατάσταση. Είταν Εβραίοι της Ρόδου. Μόλις σταματούσε, έπρεπε να κατεβούν γοργότατα. Δίπλα οι δεσμοφύλακες με το βούρδουλα. «Γρήγορα! – Γρήγορα» κι άρχιζαν τις βουρδουλιές. Χώριζαν τους άντρες και τα γυναικόπαιδα. Εγώ είμουν στην υποδοχή των αντρών. Τους δινότανε διαταγή να παραταχθούν κατά πεντάδες. Παραζάλη και ξύλο, γέροι να πέφτουνε κάτω, άλλοι να κλαίνε. – Γινότανε από μακριά συνεννόηση ανάμεσα στους άντρες και στις γυναίκες για τις βαλίτσες, το φαί κλπ. Όσο μπορούσα τους βοηθούσα.

Έρθαν πολλά καμιόνια. Τους έβαλαν να καθήσουν κάτω κατά πεντάδες κάτω από καυστικό ήλιο. Άρχισαν να διψούν. Με τα πολλά βάσανα τους φέραν νερό σ' ένα βρώμικο καζάνι. Το νερό είτανε λίγο κι έγινε συνωστισμός. Νέα ευκαιρία για ξύλο. Αρχίσαμε να τους καταγράφουμε. Τους δινότανε η εντολή να σηκώνονται 5-5 και να πηγαίνουνε στην απομόνωση όπου τους γινότανε έλεγχος για τα πολύτιμα πράγματα. Πάλι ξύλο. Όσοι έβγαιναν παρετάσσοντο πιο κάτω. Εκεί στεκότανε ο διοικητής και διάβαζε τα ονόματα. Έκανε έλεγχο του καταλόγου. Μα οι σειρές δεν είταν βέβαια κανονικές και έπεφτε νέο ξύλο. Εκείνοι που δε μπορούσαν να περπατήσουν – γέροι, άρρωστοι – ξύλο στην πλάτη και στο κεφάλι. Πέφταν κάτω.

Νύχτωσε. Δεν τους έδωσαν φαί - τους έστειλαν σε χωριστούς θαλάμους, αλλά υπό συνθήκες κτηνώδεις. Μια γυναίκα είχε ελεφαντίαση και δε μπορούσε να περπατήσει. Τη σήκωνε στις πλάτες του ένας δικός μας κρατούμενος και την πήγαινε. Ο Κόβας από πίσω την έδεχνε. Αυτή ξεφώνιζε. Πέρασε ένας Γερμανός αξιωματικός και του είπε χαριεντιζόμενος: «Βρήκες καλή δουλειά απόψε».

Τη νύχτα που καθόμασταν οι 5 γραφείς και καταρτίζαμε τους καταλόγους ξεθεωμένοι δίπλα στα μαγειρεία, μπήκε ο διοικητής και μας πέταξε μια κούτα τσιγάρα για τον κόπο μας. Αυτό ήταν εξαιρετική γενναιοδωρία, γιατί το κάπνισμα επισήμως απαγορευότανε.

Παρά τον έλεγχο οι Εβραίοι είχαν κρύψει πολύτιμα πράγματα. Στις γυναίκες παρουσιάστηκε ένας φύλακας και δήλωσε ότι θα γίνει αυστηρότερος έλεγχος κι όποια βρεθεί με κο-

Μέρες Κατοχής (φωτ. Dmitri Kessel).

σμήματα θα εκτελεστεί επί τόπου. Τότε πολλές παρέδωσαν αρκετά πράγματα. (Έλεγχος και των κρυφών μελών. – Δεν το είδα αυτό. Δε νομίζω να έγινε κατά κανόνα). Μια γυναίκα ετοιμόγεννη - δεν επετράπη να έρθει μαμή - την άφησαν και γέννησε με τον πιο πρωτόγονο τρόπο.

Έγινε συστηματική έρευνα του χώρου όπου κάθισαν οι Εβραίοι και βρέθηκαν άπειρα πράγματα, λίρες ή δαχτυλίδια κλπ., είτε πεσμένα είτε θαμένα στο χώμα. Τα πολύτιμα ήταν ολόκληρα κασόνια. Πέθαναν 5-6 Εβραίοι. – Έμειναν 2-3 μέρες. Τους στέγασαν όπου βρήκαν: σε θαλάμους, στα λουτρά, σ' ένα χτίριο μισοτελειωμένο.

Όταν τους πήραν να φύγουν, μια γυναίκα ήταν ετοιμοθάνατη. Δε θα ζούσε παραπάνω από μια ώρα. Παρακλήθηκαν οι δεσμοφύλακες να την αφήσουν, μα αρνήθηκαν. Τη φόρτωσαν στο καμιόνι και πέθανε καθώς έστριβαν την Ιερά Οδό.

Η ΑΠΟΛΥΣΗ

Πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου. Πολλοί είχαν χάσει την ψυχραιμία τους. Τι θα μας κάνουν εμάς; Θα μας πάρουν στη Γερμανία; Περιμέναμε πάντως ότι οι μέρες αυτές κάτι θα δώσουν. Ή ότι θα μας χρησιμοποιήσουν για τις μεταφορές στις κλούβες, στα τραίνα εμπρός από τη μηχανή. Είτανε πολλοί μαζωμένοι από τα μπλόκα των συνοικιών. Υπερπληθυσμός. Σηκώθηκα μια μέρα πολύ πρωί, χαράματα. Βλέπω μια κούρσα που έρχεται - σε ώρα μη κανονική - σήμαινε έκτακτο γεγονός. Σταματά η κούρσα και ο αξιωματικός λέει σε ένα δεσμοφύλακα να σταματήσει η διανομή του πρωινού συσσιτίου. Σε λίγη ώρα προσκλητήριο. Αρχίζει ο διοικητής να διαβάξει μεγάλο κατάλογο. Ακούγονταν ονόματα όχι πολύ επιβαρημένα. Ύστερα νέος κατάλογος. Κι άλλος κλπ.

Σχηματίστηκαν ομάδες και πήγαιναν στο διοικητήριο κι έπαιρναν τα σακουλάκια τους. Οι αναχωρούντες χαιρετούσαν, φιλούσαν κι έφευγαν. Αναστάτωση. Πολλές εκατοντάδες κι εγώ μαζί. Δε μας έλεγαν αμέσως να φύγουμε, αλλά «καθήστε εδώ». Η συμπεριφορά των κρατουμένων αλλάζει αμέσως. Αρχίζουν να καπνίζουν φανερά. Περνά ο διοικητής και δε σηκώνονται. Κι ο διοικητής είχε ξεπέσει. Δεν είναι ο ίδιος. Έλειψε το άγριο. Μια μια ξεκινούν οι ομάδες. Πάντα παραταγμένοι κατά πεντάδες. Αρχίζει τραγούδι, αλλ' αυτό δεν είχε χαρακτήρα εξαιρετικό, το τραγούδι είτανε καθεστώς όταν μπαίναμε ή βγαίναμε απ' το Χαϊδάρι. Εθνικός Ύμνος. – Δεν τον είχαμε τραγουδήσει ποτέ στο Χαϊδάρι, είταν πρώτη φορά.

Συγγενείς κρατουμένων που είχαν μάθει ότι άρχιζαν οι απολύσεις ερχόντανε και αναγνώριζαν τους δικούς τους. (Η κανονική απόλυση θα είτανε να περάσει κανείς από την οδό Μέρλιν και να κάμει διάφορες διατυπώσεις).

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΦΙΣΕΡ (ΑΥΤΟΣ ΕΙΤΑΝ ΣΤΗΝ ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΚΟΣΙΩΝ)

8. Πολύ ψηλός τύπος Γερμανού τετράγωνου αξιωματικού. Τραχύς, ξουρισμένος. Πελώρια χέρια και πόδια. Χειροδικούσε καμιά φορά. Είχε κι αυτός βούρδουλα δερμάτινο. Εκείνοι που είχαν γνωρίσει τον προηγούμενο, τον θεωρούσαν καλό.

Όταν δεν είχαμε τι να κάνουμε καθαρίζαμε τον περίβολο από τα πετραδάκια. Δεν επετρέπετο να κάθεται κανείς.

ΕΚΤΑΚΤΑ ΜΕΤΡΑ

9. Ύστερα από την απόδραση ενός από εκείνους που συμμετείχαν στην αγγαρεία του Φαλήρου. Ένας γέρος απέδρασε. Είχε σταλεί έξω από τη βάση του Φαλήρου μαζί με 3-4 άλλους σ' ένα σπίτι που έκαναν κάτι δουλειές – επισκευές. Μαζί κι ένας Γερμανός που αμέλησε. – Η αγγαρεία περιλάμβανε καμιά 50αριά ανθρώπους. Τους παρέταξαν στον ήλιο πολλή ώρα – εδάρη ο επικεφαλής της ομάδας – πήρε ο διοικητής του Φαλήρου μια πεντάδα σα να επρόκειτο να τους εκτελέσει. Εκφοβισμός. (Στο Φάληρο καμιά φορά πυροβολούσαν τους συγγενείς που πλησίαζαν. Έγιναν και τραυματισμοί. Άλλοτε τους συνελάμβαναν και τους έβαζαν να σκουπίζουν και να σφουγγαρίζουν κλπ.).

Όταν γύρισε η αγγαρεία απάνω, πήραν το γιο του γέρου και τον πήγαν στην απομόνωση. Δεν ξέρω τι απέγινε. Κατάλαβαμε ότι την επομένη δεν έχει πια Φάληρο. Εμείς παραταχτήκαμε κανονικά σα να επρόκειτο να πάμε. Την τελευταία στιγμή η ομάδα του Φαλήρου έλαβε εντολή να πάει σ' ένα χτίριο που μόλις είχαν βγει οι μαστόροι και να το καθαρίσει. Διαταγή υπό το κράτος βίας, δηλ. τρέχοντας και με κίνδυνο βουρδουλιάς. Επόπτης ο Κόβας. Έπρεπε όλοι να μπούμε στο χτίριο – χωρίς κανένα σύνεργο, ούτε σκούπα, ούτε νερό κλπ. – και να αυτοσχεδιάσεις πώς θα δουλέψεις – δηλαδή να φύγουν χώματα, να πλυθεί το δάπεδο και τα τζάμια (ασβεστωμένα), να καθαρίσουν τα περβάζια. Εγώ έσπευσα να πάω στον πιο απάνω όροφο, σ' ένα μικρό δωμάτιο – έβγαλα το μαντίλι και με το σάλιο καθάριζα το τζάμι. Αν ο Κόβας μ' έβρισκε άεργο θα με χτυπούσε. Οι πιο έμπειροι ξεγλυστρώντας και δερνόμενοι κατάφεραν κι έφεραν νερό, σφουγγαρόπανο κλπ. Πανικός και τρόμος. Το μεσημέρι το οίκημα είτανε καθαρό.

– Άλλο πιεστικό μέτρο σε τέτοιες περιπτώσεις επιβολής κυρώσεων είταν οι εργασίες χωρίς ωφελιμότητα – Κουβάλημα πετρών λ.χ. Μια μέρα ένας ξέφυγε λίγο και πήγε στο θάλαμο για να πιει νερό. Όταν γύρισε ο φύλακας τον άρχισε με το βούρδουλα. Είχε ένα σκυλί δίπλα του που έπεσε απάνω του και άρχισε να τον δαγκάνει. Τις άλλες μέρες πηγαίναμε στο βουνό και χτίζαμε πολεμίστρες ή στόχους για σκοποβολή. – Αυτό γινότανε σύμφωνα με τις οδηγίες ενός αξιωματικού. Πάντα βρισκότανε κάποιος χτίστης που ανελάμβανε την πρωτοβουλία.

Έπρεπε να τελειώσει η δουλειά ως το μεσημέρι. Είταν αγγαρεία υπό το κράτος βίας, πολύ αυστηρή.

Συνήθως τ' απογέματα (σ' αυτές τις μέρες βίας) μας έβαζαν να καθαρίζουμε τον περίβολο από τα πετραδάκια. Έπρεπε να είμαστε πάντα σκυμένοι: να τις μαζεύουμε με σωρούς και κατόπι να τις κουβαλούμε. Εύνοια του φρουρού εθεωρείτο να εκτελούμε τη δουλειά με τροχάδην. Τα έκτακτα μέτρα κρατούσαν κάμποσες μέρες. Στις μεταφορές των πετρών, καθέννας που περνούσε εμπρός απ' το φρουρό έτρωγε και μια βουρδουλιά.

Με τον επικείμενο κίνδυνο θανάτου υπήρχε κάποια εξοκείωση. Απορρόφηση της σκληρής δουλειάς και των κακοποιήσεων. Καταντά η κακοποίηση ευεργετική από την άποψη αυτή. Η ψυχαγωγία είταν η κάθοδος στο Φάληρο. Η πιο δύσκολη ώρα είταν το προσκλητήριο. Προειδοποίηση είταν φόνος Γερμανού, η πιο τρομερή είδηση στο Χαϊδάρι.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

1. Όπως θα παρατηρήσει ο αναγνώστης, στην αρχή του δημοσιευμένου κειμένου μας παρέχεται συντομογραφικά μια εικόνα της οργάνωσης του κόμματος ΕΛΔ. Πρωταρχικός πυρήνας του κόμματος ήταν η ομάδα. Έργο είχε, όπως σημειώνεται, να κατανέμει τις υποχρεώσεις: διαφωτισμός, είσπραξη συνδρομών, διανομή δελτίων, κλπ. Οι γραμματείς των ομάδων συγκροτούσαν το τμήμα. Οι γραμματείς πάλι των τμημάτων αποτελούσαν τον τομέα. Οι γραμματείς τώρα των τομέων συγκροτούσαν τον όμιλο (όμιλος δημοσίων υπαλλήλων, όμιλος επαγγελματιών, κλπ.). Την περιφερειακή επιτροπή πόλης την αποτελούσαν οι γραμματείς των ομίλων και οι περιφερειακές επιτροπές συγκροτούσαν την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος.

Τα άτομα που συνελήφθησαν τότε μαζί μου αποτελούσαν τομέα δημοσίων υπαλλήλων. Ήταν οκτώ. Γινόταν καταρχήν μια συνεδρία κάθε εβδομάδα. Η συνεδρία, καθώς σημειώνεται, είχε αρχίσει με σιγή ενός λεπτού εις μνήμην ενός συναγωνιστή που είχε πρόσφατα εκτελεστεί από τους Γερμανούς.

2. Όταν με έπιασαν οι Γερμανοί, στην Ελλάδα βρισκόταν στρατευμένος ο παλαιός γερμανός φίλος μου από την εποχή των σπουδών μου στη Γερμανία, καθηγητής τότε στο πανεπιστήμιο του Breslau, Georg Stadtmüller. Ως βυζαντινολόγος και γνώστης των νεοελληνικών πραγμάτων είχε τοποθετηθεί ως Sonderführer κοντά στον τότε γερμανό στρατιωτικό διοικητή της Αθήνας. Είχε την πρόνοια και το ενδιαφέρον να φροντίσει για την ελάφρυνση της θέσης μου μετά τη σύλληψή μου. Προκάλεσε, καθώς πληροφορήθηκα, ενέργειες στρατευμένων γερμανών διανοουμένων και καθηγητών που πιθανώς απομάκρυναν το ενδεχόμενο να σταλώ από τις γερμανικές

αρχές σε εργοστάσιο στη Γερμανία, από όπου η επάνοδός μου θα ήταν μάλλον απίθανη. Ακόμη, σ' αυτές, νομίζω, τις ενέργειες αποδίδω και κάποια όχι τόσο σκαιή συμπεριφορά γερμανών ανακριτών απέναντί μου.

3. Ανάμεσα στα νέα πρόσωπα που γνώρισα στο Χαϊδάρι ήταν και ο Γρηγόρης Κασιμάτης (1960-19..), καθηγητής του πανεπιστημίου και αργότερα ακαδημαϊκός. Συνδέθηκα μαζί του στενά. Είχε ήδη διατελέσει υφυπουργός στην κυβέρνηση Ιωάννη Μεταξά το 1936. Ευθύς όμως μετά την ανακήρυξη της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου υπέβαλε την παραίτησή του από την κυβέρνηση. Είχε συλληφθεί από τους Γερμανούς ως μέλος αντιστασιακής «σοσιαλιστικής» ομάδας. Όταν οι Γερμανοί άρχισαν να αδειάζουν το «Χαϊδάρι», απολυθήκαμε και εκείνος και εγώ την ίδια μέρα. Είχαν απολυθεί τότε μέσα σε μια μέρα εφτακόσιοι κρατούμενοι περίπου. Όμως και μετά αυτές τις ομαδικές απολύσεις εκτελούσαν οι Γερμανοί κρατούμενους.

4. Στο κείμενο που δημοσιεύω γίνεται εκτενής λόγος για την «υποδοχή» των Εβραίων στο Χαϊδάρι. Ως γερμανομαθείς, εγώ και άλλοι κρατούμενοι, είχαμε την εντολή από τη διοίκηση του στρατοπέδου να τους καταγράψουμε σε καταλόγους. Αυτό και έγινε. Σε λίγες μέρες οι Εβραίοι, απογυμνωμένοι από τις λίρες που είχαν μαζί τους, ξεκινούσαν για το μοιραίο ταξίδι τους. Θα διηγηθώ εδώ κάτι που μου συνέβη.

Περπατούσα στο χώρο του στρατοπέδου με τον υπεύθυνο για τους κρατούμενους – κρατούμενο κι αυτόν – οπότε βλέπω κάτω στο χώμα μια αγγλική λίρα. Σημειώνω ότι μετά την αναχώρηση των Εβραίων με διαταγή της διοίκησης του στρατοπέδου είχαν συγκροτηθεί συνεργεία από κρατούμενους που αναζήτησαν εδώ και εκεί λίρες σκορπισμένες ή κρυμμένες· όσες έβρισκαν

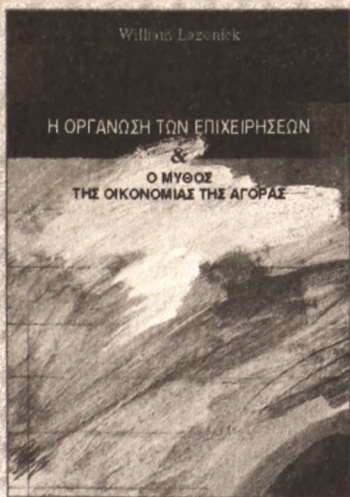
τις τοποθετούσαν σε ξύλινα κιβώτια και τις παρέδιδαν στους Γερμανούς. Είχε απαγορευτεί αυστηρά η παρακράτηση έστω και μιας λίρας απ' αυτές που μαζευόντουσαν και που τις είχαν πετάξει ή κρύψει οι Εβραίοι για να μην περιέλθουν τάχα στα χέρια των Γερμανών.

Βλέπω λοιπόν τη μοναχική λίρα, όπως έλεγα, συνεννοούμαι με το συγκρατούμενό μου-«στρατοπεδάρχη» και με τρόπο τη μαζεύω και τη βάζω στην τσέπη μου. Τόλμησα να μην την παραδώσω παρά την αυστηρή εντολή που είχε δοθεί. Πώς όμως μπορούσα ακινδύνως να τη διατηρήσω; Κατέφυγα στο εξής τέχνασμα. Φρόντιζα να διατηρώ κάθε μέρα κάποιο περίσσευμα από το ψωμί μου και μέσα σ' αυτό το εναλλασσόμενο ψωμί να κρύβω το πολύτιμο εύρημα. Με την τακτική αυτή έφτασα στην ημέρα της απόλυσής μου από το Χαϊδάρι με το υπόλοιπο του ψωμιού μου πάντα να κρύβει το θησαυρό! Απολυόμενος και βγαίνοντας από το Χαϊδάρι ούτε σκέφτηκα τι θησαυρό έκρυβε το ψωμί μου. Το θυμήθηκα ξυπνώντας μετά τα μεσάνυχτα το βράδι στο σπίτι μου. Σηκώθηκα, ξύπνησα τη γυναίκα μου και της έδειξα τη λίρα και της είπα ότι γλύτωσα από το Χαϊδάρι κατά μια λίρα πλουσιότερος! Κάτι εσήμαινε μια λίρα την εποχή εκείνη των μεγάλων στερήσεων.

5. Με την ευκαιρία που κάνω λόγο για Εβραίους σημειώνω – κάνοντάς τους το μνημόσυνο – ότι ανάμεσα στους στενούς μου φίλους των δεκαετιών 1920 και 1930 ήταν ο Ιούλιος Γκανή (βλ. φωτογραφία του μαζί μου στο πρόσφατο βιβλίο μου: «Πραγματώσεις και όνειρα. Σταθμοί μιας πορείας», Εκδόσεις «Ιανός», Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 82) και ο Ρολάνδος Κοέν. Ο πρώτος από τους δύο ήταν πνευματικότερος και θερμός φίλος του θεάτρου. Ήταν και οι δύο υπήκοοι Ιταλοί. Τελικά πιάστηκαν από τους Γερμανούς και στάλθηκαν στο στρατόπεδο του Auschwitz, από όπου δε γύρισαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

WILLIAM LAZONICK
Η οργάνωση των Επιχειρήσεων
και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς

532 σελίδες, 15 X 24 εκ., Τιμή 19,08 € / 6500 δρχ.
ISBN 960-524-129-3

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ
Κρητολογικά μελετήματα
ΓΛΩΣΣΑ – ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ – ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

600 σελίδες, 17 X 24 εκ., Τιμή 17,60 € / 5500 δρχ.
ISBN 960-524-128-5